

Appendix IV

Att mötas på fälten – odlingslämningar som nutida betydelsebärare

Stefan Nilsson



Att mötas på fälten – odlingslämningar som nutida betydelsebärare

Stefan Nilsson

Agriculture remains are of interest to many parties. The aim is to examine the role of agricultural remains as contemporary bearers of meaning among selected interested parties in the county of Värmland, Sweden, based on the themes of landscape, local history, and caretaking (i.e., preservation). Democratic cultural preservation and cultural heritage as a local resource are important in this respect, as is dialogue and local participation in societal planning. The study shows that agricultural remains have some value as objectified historical source material, but this is significantly increased by their role as complex contemporary bearers of meaning.

Introduktion

I äldre agrarsamhällen var odling en huvudsaklig ekonomisk aktivitet, i kombination med olika kompletterande näringar i varierande grad av betydelse och intensitet. Odlingslämningar – lämningar i skog och mark efter agrara aktiviteter från olika tidsperioder (se t.ex. Gren 1997; Nilsson 2003) – utgör en utmaning för nutida praktik hos olika aktörer. De är ofta yttäckande och det är lika mycket marken mellan synliga lämningar som varit det väsentliga som själva lämningarna, vilket gör dem komplexa.

Bebyggelsegeografiska undersökningar visar att odlingslämningar kan bidra till att nyansera lokala bosättningshistorier (t.ex. Widgren 1983; Emanuelsson et al. 2003). Omhändertagandet av en sådan nyanserad historia kan i sin tur också påverkas, både av dem som bor och lever i närheten

av odlingslämningar och av dem som arbetar med kulturmiljövård på ett regionalt plan.

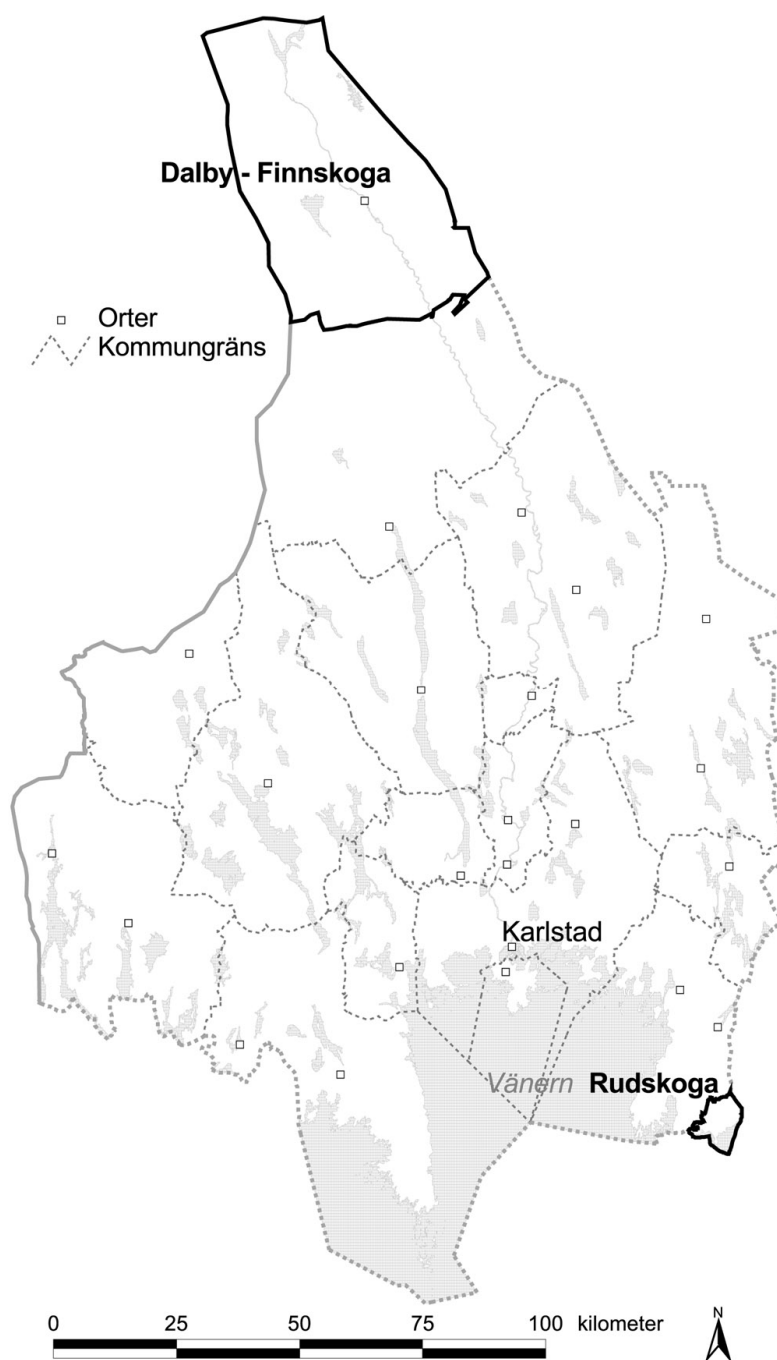
Vid arbetet med en genomgång av odlingslämningar i Värmland (Nilsson 2003) framkom att dessa intresserar inte bara kulturmiljöhandläggare och forskare, utan även privatpersoner ute i länet. Detta har lett till en rad fältbesök till odlingslämningar på olika håll i länet, tillsammans med intressenter som bor och lever i anslutning till sådana lämningar. Det visar sig att odlingslämningar inte bara har en funktion som historiska objekt utan också en betydelse för människor i nutid.

Det finns underlag för konflikter kring odlingslämningar. I ett artikelmanus till tidningen Skogseko bemöter arkeologen Leif Gren tillsammans med Åsa Ström tidigare artiklar i samma tidning, som pekat ut odlingslämningar som konfliktpunkter i skogsbruket (Gren & Ström 2001). Debatten gäller i vad mån skogsbruk kan fortsätta att bedrivas på områden med odlingslämningar eller inte. Författarnas uppfattning är att det med enkla hänsynstaganden och viss kunskapsförmedling är möjligt att bedriva skogsbruk i full omfattning även på sådana områden, samt att det i faktiska situationer trots allt inte förekommer några konflikter (Gren & Ström 2001). Detta var något som också påpekades vid ett seminarium i Stockholm kring odlingslämningar och skogsbruk (Agerlid (red.) 2002).

Det är av intresse att närmare studera hur odlingslämningar värderas och uppfattas samt om och hur de fungerar som betydelsebärare för nutida intressenter. Syftet med föreliggande arbete är därför att studera odlingslämningar som nutida betydelsebärare. Jag behandlar tre intressentperspektiv på odlingslämningar och relationer mellan perspektiven: omhändertagande av dem (kulturmiljövård), forskning om dem (om odlingslämningars historia) samt en direkt eller indirekt relation till dem i en vardaglig praktik.

Mina två undersökningsområden är Dalby-Finnskoga och Rudskoga i Värmlands län (se figur 1). Genom tidigare arbeten (t.ex. Nilsson 1996a,

1996b, 2003; Johansson et al. 1997; Emanuelsson et al. 2003) har jag kommit att få god kontakt med människor där. Dessa har stort intresse för historia och starkt engagemang i arbete för fortlevnad och utveckling av respektive hembygd. Intresset för odlingslämningar är stort, även om karaktären skiljer sig åt mellan bygderna (Nilsson 2003).



Figur 1: Mina utvalda bygder i Värmlands län, Dalby-Finnskoga och Rudskoga.

Båda har även utpekats som historiskt sekundära skogsbygder, med kortare eller mindre intensiv bosättningshistoria än vissa andra bygder (se t.ex. Hyenstrand 1988; Magnusson 1992). Det kan uttryckas som att de därmed har blivit historiskt marginaliserade (se t.ex. Svensson 1998). Belägna mot läns- och riksgränser befinner sig båda också i gränsland, där den administrativa tillhörigheten ibland kan vara oklar i en nutida vardaglig praktik.

Tre komponenter måste enligt min mening inkluderas för att kontextualisera odlingslämningarna i nutid. Forskning kring historiska spår sker utifrån uppfattningar om historiska landskap och skeenden. Forskningsresultaten används i en antikvarisk tillämpning inom kulturmiljövården, vilken, i bred bemärkelse, är sysselsatt med gestaltning av landskap, formande av miljöer, biotoper och liknande, genom fokus på det historiska innehållet. Den vardagliga praktiken hos människor som lever i anslutning till odlingslämningar påverkar hur de betraktar och agerar gentemot sin omedelbara närhet: ett samspel mellan människor och omgivning, men också mellan människor på lokalplanet och landskapsvårdande myndigheter, alltså mellan olika intressentperspektiv. Olika intressenters landskapsuppfattningar – den *första* komponenten – bör alltså ge olika utfall i deras respektive praktik gentemot odlingslämningar.

Uppfattningar om historiska skeenden är den *andra* komponenten. Regional eller nationell historia kan sägas vara mer generell än lokal historia som är mer specifik. Den lokala är förstås inte frikopplad från den mer övergripande historien. För att kunna sätta in specifika odlingslämningar i sin specifika kontext blir förhållningssättet till lokalhistoria hos de tre valda intressentgrupperna viktig att beakta.

Det nutida omhändertagandet av odlingslämningar är den *tredje* komponenten. Förutom hos den regionala kulturmiljövården och skogsvården (där skydd av kulturlämningar jämföras med naturvård och produktion; SFS

1979:429) finns också intresse lokalt för att omhänderta och förvalta odlingslämningar till kommande generationer.

Det finns täta kopplingar mellan dessa tre komponenter och odlingslämningar. Relationen till odlingslämningar påverkas av vilka synsätt på komponenterna som nutida intressenter har. Landskapsuppfattningen kan sägas vara ett paraply som överskuggar forskningen, omhändertagandet och den lokala praktiken. Det kan finnas spänningar mellan de tre intressentperspektiven, vilka kan jämföras genom att använda likartade frågeställningar.

Ytterst är det en fråga om att studera faktisk praktik och föreställningar om och förutsättningar för den, eftersom det är den konkreta praktiken och dess förutsättningar som direkt påverkar odlingslämningarna.

Vad andra har gjort

Min studie fokuserar på odlingslämningar. Det finns omfattande nationell och internationell forskning som behandlar kulturarv, landskap, jordbruk, närmiljö, lokalt deltagande, turism med mera (t.ex. Hillbur 1998; Luz 2000 med referenser; Lowenthal 2004; Sandell 2005, s. 11 med referenser; Braunerhielm 2006 med referenser). Beröringspunkterna med odlingslämningar är många och därför svåra att systematisera i detta avgränsade arbete. Jag väljer här att koncentrera mig på några utvalda, främst svenska, arbeten.

Det har varit svårt att hitta relevanta kulturgeografiska studier som belyser nutida brukar- eller deltagarperspektiv på just odlingslämningar. Vad jag kunnat se finns inga egentliga undersökningar om relationer mellan specifikt nutida intressenter och odlingslämningar. Vad som finns kan betecknas som erfarenhetsbaserade uppfattningar och iakttagelser, men inte i form av konkreta, dokumenterade undersökningar av nutida värderingar och åsikter.

De flesta landskapsgeografiska och landskapshistoriska undersökningar har visserligen lokal anknytning men saknar kopplingar till nutiden, till dagens människor som bor och lever i undersökningsområdena och hur de förhåller sig till de olika lämningarna (t.ex. Helmfrid 1962; Lindquist 1968; 1974; Hannerberg 1971; Widgren 1983; Mascher 1993; Jansson 1998; Vestbö-Franzén 2004; Petersson 2006). Det finns landskapsgeografisk-historiska studier gjorda av svenska kulturgeografer om fossila odlingsmarker på afrikansk mark, där man samarbetat nära med lokalboende (t.ex. Börjeson 1998; 2003; 2004; Malm 2003). Från svensk mark och med odlingslämningar som tema är dock utbudet litet.

En kulturgeograf med landskapshistorisk inriktning som gjort lokala, nutida brukarstudier är Anders Wästfelt (2004). Han undersökte *vem* som förändrar landskap och *varför*. I studien strävade han efter att ”förstå hur landskap konstrueras socialt och hur det hanteras ekologiskt och materiellt i skärningen mellan lokala markanvändare, samhälle och det fysiskt konkreta landskapet” (Wästfelt 2004, s. 63). Wästfelt kom fram till att förändringar i byn Sötåsa i Småland har skett samtidigt men på olika sätt för olika fastigheter. Orsaker till olikheter i förändringar är huvudsakligen att söka i de genealogiska länkarna till platsen (Wästfelt 2004, s. 96f). Skillnader i landskapsuppfattning, i vad som anses som värdefullt, vackert och ”gammalt” fanns också beroende på om man äger, bor eller brukar (Wästfelt 2004, s. 104ff, 115ff). Vidare hade minnet av aktiviteter (egna och andras) på markerna företräde framför objekt och utseende (Wästfelt 2004, s. 115).

Kulturgeografen Marie Stenseke har undersökt i vilken grad det finns skillnader mellan lokalboende och centrala myndigheter i synen på hur landskap ska produceras, hur omgivningar ska formas, liksom hur synsätt kan jämkas samman (Stenseke 2001, s. 1f). Stenseke valde fallstudie som metod, då ”det är angeläget att komma ut i landskapet och höra dem som lever och verkar där. [...] Utifrån projektets geografiska ansats var det ock-

så viktigt att beakta den lokala kontexten, det rumsliga sammanhanget, något som föranledde att undersökningen koncentrerades till tre mindre områden.” (Stenseke 2001, s. 14). En analytisk ambition var att försöka få fram underlag för en kommunikativ landskapsplanering, där olika aktörers åsikter kan synliggöras och kommuniceras, så att delaktigheten på det lokala planet kan ökas (Stenseke 2001, s. 64ff, 70ff).

Odlingslämningar har sedan lång tid tillbaka utgjort en väsentlig del av den svenska kulturlandskapsforskningen. Stenseke redogör kort för kulturlandskapsforskningens historia, från sent 1800-tal till idag, och kontextualiserar där den svenska landskapsgeografin (2001, s. 6ff). Under de senaste åren har även frågeställningarna kring brukarperspektiv på och omhändertagande av kulturlandskap kommit att fördjupas. Detta har väckt frågor om såväl innehåll i som karaktär på landskap, vilket integrerats i diskussioner om planering och bevarande (Stenseke 2001, s. 8ff). Stenseke betonar vikten av att inte bortse från nutiden i dessa sammanhang, liksom av att inkludera lokalboende människor som en intressentgrupp (2001, s. 10ff). Stensekes studie visar att olika slags lämningar efter odling ingår bland landskapselement som beaktas och värderas av människor som bor och brukar på lokal nivå (2001, s. 25, 32, 35). Kulturhistoria, natur, skönhet och livskvalitet är aspekter som anges ingå i landskapsvärden på lokalplanet. Dessa aspekter ligger om lott med varandra och integreras i ett mera övergripande koncept ”levande landsbygd” i Stensekes modell (2001, s. 29, figur 3.6).

Kristina Thorell, också kulturgeograf, behandlar i sin licentiatuppsats ”vägar att förankra planering och bevarande i det lokala livets villkor och praktik.”, i syfte ”att *ta fram kunskap som kan understödja utvecklingen av bevarandestrategier med förankring i det lokala landskapet och hos dess brukare.*” (Thorell 2005, s. 3ff, kursivering i original). Liksom Stenseke strävar Thorell efter att ställa den lokala praktiken och de lokala värderingarna mot centrala myndigheters riktlinjer och praktik. Båda menar att for-

meringen av de kultur- och naturhistoriska uttrycken i landskapet oftast inte sker i dialog med lokalboende, utan som enkelriktad information om vad som planeras av utomstående experter.

Lokalhistoria handlar om att ha ett inifrånperspektiv, att ta det lokala som utgångspunkt och försöka förstå de lokala nyanserna, både vad gäller unicitet och generalitet (se t.ex. Götlind & Kåks 2004; Olausson 1997). Dit hör också hur en sådan historieskrivning kan påverka omhändertagande, inte bara inom regionalt kulturmiljövårdsarbete utan också inom lokalt framtidsarbete. Lokal turism och rent historiskt intresse ska samsas med ett effektivt skogsbruk. Detta får konsekvenser både för den skogliga kulturmiljövården och för skogsbrukets många intressenter. Man bör därför lägga demokratiska aspekter på odlingslämningar. Det finns många aktörer eller aktörsgrupper med värderingar av odlingslämningar, utifrån sina olika utgångspunkter, och vars synsätt behöver tas i beaktande.

Peter Aronsson behandlar historiebruk, att länka samman historia och enskilda människor eller exempelvis landsbygdsboende (2005). Egentligen vill Aronsson hellre kalla det för ”förflutenhetsomsättning” eftersom *–bruk* kan leda till normativa associationer om bruk och missbruk. ”Vad kan hon [den brukande medborgaren] rätt göra (utom att vördnadsfullt betrakta och vårda) utan att det ter sig som missbruk?” frågar han läsaren (2005, s. 41f).

I frågeställningen ligger förstås aspekter av deltagande, av demokrati när det gäller ett arv som rör oss alla och inte bara expertis från akademier och myndigheter. Frågan är vem som har företräde vid förmedling av historia (Aronsson 2005, s. 44, fig. 1.1). Det handlar också om vad historia kan sägas vara – om den är allt som ägt rum under förfluten tid, om den är ett vetenskapligt ämne, alltså forskare som arbetar med olika källmaterial, eller om den är olika slags förmedlingar av kunskap som refererar till det förflutna (Aronsson 2005, s. 40).

Värdering av lekmannakunskap kontra expertkunskap undersöks av Judith Petts och Catherine Brooks, när det gäller kommunal övervakning och kontroll av luftkvalitet i England (Petts & Brooks 2005). De beskriver hur kommunala miljöinspektörer oftast betraktar allmänhetens åsikter och uppfattningar som *missuppfattningar* eftersom de avviker från expertens. En av anledningarna är enligt dem att experternas kunskap är vetenskapligt framtagen, medan lekmannakunskapen är baserad på sunt förnuft och vardaglig praktik. Petts och Brooks menar alltså att lekmannakunskap av tjänstemännen inte ses som en alternativ kunskap, inte heller som underlag för diskussion eller medling mellan perspektiven. En anledning sägs vara att de överordnade myndigheterna eller miljöforskningen inte ger någon ledning för hur den enskilde handläggaren bör möta lokalboende människor i en dialog. Petts och Brooks menar att det finns mycket att vinna på att kunskapen blir gemensamt uppbyggd, *cogenerated knowledge* (Petts & Brooks 2005).

Diskussionerna och forskningen om landskap, omhändertagande, historia, kulturarv och lokalt deltagande är omfattande. För en undersökning med odlingslämningar i fokus blir det intressant att belysa den expertkunskap som finns hos och som förmedlas via länsstyrelse och länsmuseum. Denna vill jag relatera till lekmannakunskap som finns lokalt. Anders Wästfelt pekar på att det finns uppfattningar om och en relation till svunna generationers aktiviteter på ett lokalt plan, liksom om landskap och omhändertagande. Det visar sig också genom Marie Stensekes (2001) och Kristina Thorells (2005) arbeten, att det hos landsbygdsboende och brukare finns såväl uppfattningar om som intresse och engagemang för omhändertagandet av de egna bygdernas kulturarv. Som Olausson (1997), Aronsson (2005) och Sandell (2005) poängterar är det i hög grad en demokratifråga.

Få studier behandlar dock just odlingslämningar ur dessa perspektiv. Jag avser genom föreliggande studie att bidra till att öka kunskaperna om odlingslämningar som nutida betydelsebärare.

Vad jag har gjort

Jag har valt att göra en intervjustudie med tre homogena fokusgrupper, samt ett par enskilda intervjuer. De tre grupperna består av 1) personer som arbetar med antikvarisk tillämpning (handläggare på Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen i Värmlands län), 2) personer som arbetar med forskning (antikvarier på Värmlands Museum samt en enskild forskare) samt 3) personer som bor och lever i nära anslutning till odlingslämningar i två värmländska bygder (Dalby och Rudskoga; se figur 1). I tabell 1-5 nedan benämns dessa grupper *Kulturmiljövård*, *Forskning* och *Bygder*.

Handläggarna på Skogsstyrelsen och den fristående forskaren intervjuades enskilt. Antikvarierna på Länsstyrelsen och på läns museet placerades och intervjuades i varsin fokusgrupp. De två lokala grupperna är mer heterogena, eftersom de inkluderar människor med olika bakgrund, intressen och vardaglig praktik: personer som är engagerade i hembygdsarbete och lokal historia och sådana som inte är det, personer som är inflyttade och de som har flera generationers anknytning, personer som bor i en bygd men arbetspendlar till annan ort, personer som bor och brukar skog eller jord (eller bådadera), personer som arbetar och sådana som är pensionerade med flera. Dock kan de två grupperna ändå betraktas som homogena, främst för att deltagarna bor och lever på en och samma plats, med relationer till samma odlingslämningar, till samma omgivning och till varandra.

Intervjuer med homogena grupper utifrån strukturerade frågescheman är den metod som jag anser bäst kan ge ett underlag som uppfyller mitt syfte, samt även belysa relationerna mellan de tre intressentperspektiven. I homogena fokusgrupper anses det vara lättare för människor att uttrycka sina åsikter och dela med sig av personlig information. Likartat strukturerade frågor till homogena grupper ger en hög grad av jämförbarhet grupperna emellan (Wibeck 2000).

Frågeschemana är organiserade utifrån en struktur som Wibeck erbjuder (2000, s. 61ff), med öppningsfrågor (för att få igång samtalet), introduktionsfrågor (som ska leda till självreflektion över temat), övergångsfrågor (för att placera diskussionen på ett högre tematiskt plan), nyckelfrågor (de som är mest viktiga att diskutera) samt avslutningsfrågor (summering av diskussionen, återknytning till syftet och eventuella tillägg). Eftersom fokusgruppintervjuerna är strukturerade är det inte nödvändigt att till fullo transkribera och koda hela intervjumaterialet (Wibeck 2000).

För att kunna kontextualisera odlingslämningarna i ett relevant sammanhang använder jag fyra frågeteman: uppfattningar om och värderingar av 1) landskap (som introduktionsfrågor), 2) lokalhistoria (som övergångsfrågor), 3) odlingslämningar (som nyckelfrågor) samt 4) omhändertagande (avslutningsfrågor). De fyra hänger samman; omhändertagande av och forskning om odlingslämningar beror som behandlats ovan på vilket landskapsperspektiv och vilken syn på lokalhistoria som anläggs, och av vem.

Stimulimaterial används på fokusgruppträffarna och intervjuerna, som exempelvis utbredningskartor över odlingslämningar, diverse utdrag ur forskningsrapporter, liksom muntliga redogörelser för odlingslämningar.

För analysen använder jag en enkel innehållsanalys, vilket är en metod som ger ett beskrivande utfall snarare än ett teoribildande, såsom inom *Grounded Theory* (Wibeck 2000, s. 85ff). Jag väljer den kvalitativa, manifesta, mer uttryckliga formen som inriktar sig på vad som verkligen sägs i intervjuerna, inte på underliggande strategier eller budskap. Därmed får personerna själva komma till tals och utrymmet för feltolkning minskar.

Materialet presenteras här kondenserat. Gruppdiskussionerna och intervjuerna är inspelade digitalt och lagrade på data-DVD. Redovisningen av varje tema görs med några utvalda citat som exempel samt med sammanställningar av samtalen och intervjuerna i tabellform (tabell 2-5). Sist kommer mina iakttagelser.

Totalt intervjuades 22 personer (se tabell 1), under vårvintern 2006. Storleken på mina fokusgrupper var 3-8 personer, vilket har betraktats som en lämplig storlek (Wibeck 2000, s. 49ff).

Tabell 1: De 22 intervjuade intressenterna. Lst = Länsstyrelsen; Svo = Skogsstyrelsen; VM = Värmlands Museum.

Kulturmiljövård	Forskning	Bygder	
Handläggare, man, 50-årsåldern [Lst 1]	Antikvarie, kvinna, 40-årsåldern [VM 1]	Man, markägare, egenföretagare, 50-årsåldern [Rudskoga 1]	Man, inflyttad, markägare, 50-årsåldern [Dalby 1]
Handläggare, kvinna, 30-årsåldern [Lst 2]	Antikvarie, kvinna, 30-årsåldern [VM 2]	Man, markägare, brukare, 60-årsåldern [Rudskoga 2]	Man, inflyttad, 60-årsåldern [Dalby 2]
Handläggare, kvinna, 30-årsåldern [Lst 3]	Antikvarie, man, 40-årsåldern [VM 3]	Kvinna, inflyttad, 40-årsåldern [Rudskoga 3]	Man, inflyttad, 50-årsåldern [Dalby 3]
Handläggare, man, 40-årsåldern [Svo 1]	Antikvarie, man, 30-årsåldern [VM 4]	Man, markägare, brukare, 30-årsåldern [Rudskoga 4]	Kvinna, inflyttad, 30-årsåldern [Dalby 4]
Handläggare, man, 50-årsåldern [Svo 2]	Forskare, kvinna, 40-årsåldern [Forskare 1]		Man, inflyttad, 30-årsåldern [Dalby 5]
			Kvinna, inflyttad, 60-årsåldern [Dalby 6]
			Man, markägare, brukare, 70-årsåldern [Dalby 7]
			Kvinna, markägare, brukare, 70-årsåldern [Dalby 8]

Ett gruppsamtal eller en intervju är en dynamisk och levande situation. En fråga, en diskussion eller ett uttalande kan lätt leda in på följdfrågor av värde. Samtliga aspekter och teman inom samtalssituationen inkluderas i analysen. Synpunkter sorteras i redovisningen in under relevant kategori, oavsett när under samtalet de ges.

Om landskap

Inledningsfrågorna handlar om landskap – om innebörder i landskap som begrepp, om användning av någon form av landskapssyn i sin praktik, om värdering av landskap och dess innehåll (se tabell 2).

”Vad är det första ni tänker på när jag säger ordet ’landskap’? Vad värderar ni i ett landskap?”

”Jordbrukslandskap, där saker växer [...]” (Rudskoga 1). ”En stad är inget landskap [...]” (Rudskoga 4), “[...] det hörs på ordet” (Rudskoga 1). ”Ett platt gärde med en ensidig gröda på är inte riktigt det första man tänker på” (Rudskoga 2). “[...] variation är det vackra” (Rudskoga 3). ”Landskap är det jag ser omkring mig för tillfället” (Rudskoga 1). ”Mitt landskap är grönt gräs, kullar och sånt där [...] man vill gärna ha med djuren i landskapet” (Rudskoga 2).

”Det vi bor i, åker runt i” (Dalby 5), ”man har en viss översikt” (Dalby 3). ”Jag skulle värdera omväxling” (Dalby 2). ”den där öppna ytan, ett odlat landskap [...] ja, om man finge önska sig, så vill jag ju ha ett kuperat landskap som innehåller allt” (Dalby 8).

”Använder ni landskapsperspektiv i er praktik?”

”Man har alltid med sig ett landskapsperspektiv i bakhuvudet [...] man har gått mer från objekt till sammanhang” (VM 2). ”Det är samma sak med byggnader [...] de har tillkommit inom vissa sammanhang” (VM 1). ”De flesta Kmv-are har en holistisk landskapssyn, en helhetssyn, oavsett om innehållet är tydligt eller inte” (Lst 1).

”Är det viktigt att bevara både natur och kultur?”

”Graven är [= anses allmänt som] viktigare än laven” (Svo 1). ”Allmänheten har större förståelse för kultur, men naturvården har starkare organisationer” (VM 1).

”Naturvården är besvärligast att ta hänsyn till, de är ju så arealkrävande” (Rudskoga 4). ”Kulturlämningen är så påtaglig, man vet var avgränsningen går” (Rudskoga 3). ”Det är viktigt att bevara floran, men om det kommer tre eller fem örter var inte viktigast. Det är svårt att få tillbaka nåt alls om det blir förstört” (Rudskoga 2). ”Det är viktigt med mångfalden” (Dalby 8).

Tabell 2: Sammanställning av intervjumaterial kring tema landskap.

Kulturmiljövård	Forskning	Bygder	
<p><i>Lst:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Sektorn idag kulturmiljö, förr kulturminne – lagen dock fortfarande objektsinriktad. • Kan skiftas i perioder med olika innehåll. Äldre skikt alltmer diffusa. Idag summan av tidigare skeenden. • Helheter ska speglas. • Sektorisering finns, men alltmer uppmärksammas helheter. • Ökat närmande mellan natur- och kulturvård. • Natur- och kulturvården också resurser, inte bara ekonomism. • Numera avsätts också kulturresevat. • Landskap också stad, vatten etc. <p><i>Svo:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Fokus på objekt men helhetssyn alltmer efterfrågad. • Ökat samarbete med naturvård. • Skallfråga. "Lyfta blicken". • Allt mer fokus på det upplevda landskapet och landskapets sociala värden. 	<p><i>VM:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Vilja och ambition att jobba bredare. Kopplar in extra kompetens vid behov. • Enskilda objekt alltid del av sammanhang, i tillkomst och nutid, en summa av skeenden. • Försöker alltid ta helhetsgrepp, dock styrd av uppdrag, kravspec. etc. • Beställare sällan intresserad av annat än det nödvändiga. • Landskap inte tillräckligt konkret för att förklara. • Skillnad stad och land. • Informationströskel att övervinna för att förklara värde av äldre lämningar. <p><i>Enskild:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Landskap = helhet. Kontextberoende, kan inte användas i alla sammanhang. • Landskap och historia finns för nutidsmänniskan "nån annanstans" – urbant fenomen – besöksmål. 	<p><i>Rudskoga:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Landskap = gamla gränser. Det man ser omkring sig (för tillfället). • Förknippat med odling, det som växer. Visar också på vad som finns under ytan. • Variation, nåt som bryter av. • Landsbygd, inte stad. • Viktigt med djur. • Landskapet hemma är speciellt, varierat, innehåller "allt". Anknytning viktig. • Historia viktig del, men intresse beror på ens ålder. • Variation, grönt gräs, kullar och liknande, lite av varje. • Viktigt med djur. 	<p><i>Dalby:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Det vi bor i, åker runt i. • Det man ser ut över. Jmf kontorslandskap – inga väggar, öppet, man har överblick. • Skog (och stad) också landskap. • Värderar omväxling, mångfald, blandad skog, "naturligt och snyggt". • "Ska det vara snyggt att se på för turisterna eller ska det vara bebott och brukat?" • "Liksom alltihopa". • Värderar inte odlad skog, kalhyggen. • "Vi är ett med landskapet!" • "Den där öppna ytan, ett odlat landskap" • Önskelandskapet är ett kuperat som innehåller "allt".

En gemensam faktor hos intervjugrupperna är brukandet.

"Ska man ha ett landskap som man ser på eller ett som man brukar och bor i? [...] man måste ju kunna bo i ett landskap. Och då gör man kanske ibland saker

som inte är så snygga” (Dalby 5). ”Vi är ju en tillgång för turismen, ju, turister vill ju se såna UFO:n som vi, ju, som bor ute i skogen. Vi är ett med landskapet nu” (Dalby 6). ”Jag tycker det är intressant om man ska främja de vackra sakerna i ett idylllandskap, eller om det ska bli det landskap det blir, om det blir de vita marshmallows bönderna lägger ut, eller skrothögar, eller...” (Dalby 5).

”Vi ska inte sätta stopp för människan i länet.” ”Det åligger alla att vårda kulturarvet” (Lst 1). ”I vår verksamhet betonar vi att kulturarvet ska vara värnat och brukat” (VM 1).

På ett lokalt plan handlar landskap i stor utsträckning om det man ser, det man har omkring sig, som också flyttas med en när man ”färdas igenom” (Rudskoga 4) landskap, den öppna ytan, den brukade marken. Vegetation, markformer, jordarter, djur och såväl historiska lämningar som nutida brukande och innehåll är andra aspekter på landskap som betonas av de lokala intressentgrupperna.

För kulturmiljövårdare förefaller det handla mer om ”helheter”, om bredare perspektiv utöver avgränsade sektorsintressen såsom fornlämningar, byggnader, specifika arter av växter och djur och så vidare.

Gemensamt för samtliga grupper är att det inte bara är kultur som är den mest bevarandevärda komponenten i landskap. Det är i lika hög grad mark, flora och fauna som efterfrågas, iakttas och vårdas. Ett större intresse för kultur än natur hos allmänheten anses bland annat bero på ett intresse för historia, på ”kulturarvets inneboende egenskaper” (Svo 1).

Just brukandet blir en viktig faktor för något som ska anses som skapat – *landskap*. Frågan som väcks i ett av citaten ovan är intressant: om det ska vara något medvetet skapat för att slå an specifika strängar hos en utomstående betraktare, eller om det ”ska bli det landskap det blir”. För vem skapas landskap, av vem, och under vilka förutsättningar? Utan reella brukare, människor som bor och lever i ett område, så vare sig upprätthålls eller tillförs området några nya dimensioner, någon ny historia skapas inte. Igenväxning och skogsbruk är visserligen också aspekter på landskap och sätt

att forma ett område. Om människorna ska inkluderas eller kanske till och med betonas, då förutsätts istället boende, leverne, aktörer, inte bara som en generell idé utan som en konkret process, på ett lokalt plan.

Landskap, landsbygd och natur betraktas av vissa som urbant definierade företeelser, sådant som finns på lite avstånd från urbant liv, ett besöksmål för stadsbor (Forskare 1). Detta har bland annat inneburit att vissa aktörer alltmer jobbar mot den del av befolkningen som bor i städer och tätorter, med ökad fokusering på det upplevda landskapet och landskapets sociala värden (Svo 1). Landsbygden används också alltmer som boplats för människor som dagpendlar in till städer för att arbeta (Lst 2). Det är på så sätt en urban medelklass som avgör vilka värderingar som ska lyftas fram i landskap, i människors livsmiljöer (Svo 1). Dock finns perspektivet även hos kulturmiljövårdare att landskap inte bara är landsbygd och kultur utan även stad, sjöar med mera (Lst 1-3).

Inom kulturmiljövården har det länge funnits en strikt sektorisering mellan kulturvård och naturvård, inte minst speglad genom uppdelningen mellan Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Sektoriseringen får ibland motsägelsefulla konsekvenser, som exempelvis vid bedömningar av enskilda vårdobjekt (Rudskoga 4). Åtskillnaden upplevs som problematisk och det märks en ökad strävan efter integrering och ömsesidig förståelse (Lst 2, 3). Skogsstyrelsen har å sin sida länge strävat efter integrering av natur och kultur (Svo 1), även om produktionen av skog för dem har varit viktigast. Naturvårdens landskapsperspektiv handlar dock mer om skalnivåer, om habitatarealer för olika arter i skogsmark, om att ”lyfta blicken” (Svo 2).

Om lokalhistoria

Övergångsfrågorna handlar om lokalhistoria. Tanken är att kunna belysa dels åsikter om och värderingar av historia i sig, dels i vad mån de som på

ett regionalt plan arbetar med forskning och antikvarisk praktik utgår från lokala förhållanden samt sprider kännedom om sitt arbete (före, under och efter) på de platser där de för tillfället ska arbeta (se tabell 3).

”Är historia viktigt?”

”Jag har varit rätt ointresserad förut, men när man går runt med dem [miljöstöds-handläggare från Länsstyrelsen] och får höra mer, så blir man intresserad” (Rudskoga 2). ”Inventeringar och sånt är intressanta för att komplettera bilden och göra den tydlig, långt tillbaka i tiden” (Dalby 2). ”Ja, det är jätteviktigt! [...] en annan aspekt är att visa hänsyn till alla som slitit med att röja och hålla markerna öppna under alla generationer.” (Dalby 8).

”Man kan ju nu relatera den större historien till lokalhistorien” (Rudskoga 1), “[...] insikt om att historien nått ända hit, att besluten [som fattats på riksnivå] har nått ända hit” (Rudskoga 4). ”Man hade som sagt lite farhågor om vad som skulle komma att ske [genom projektet Skog & Historia], men blir man bara insatt och får rätt information, så är det inte så farligt. Så om ni som kommer utifrån ger rätt information, så ställer det saken på rätt plats med en gång” (Rudskoga 1).

”I vad mån har ni kunnat ta del av pågående forskningsarbeten och resultat? I vad mån tar ni del av vad som kommer fram?”

”Jo, det finns nog ett stort intresse för lokalhistorien, men det måste finnas lättillgängligt” (Dalby 6).

”När detta om biotopskyddet [på skogsmarken] kom, så kom det bara ett brev med information i om att det var beslutat. Då blir man lätt skeptisk i början, innan man hunnit smälta det ordentligt.” (Dalby 7).

”Lite bakvänt att den [rapporten från Backaprojektet; Emanuelsson et al. 2003] var på engelska och inte svenska. Vi missade en visning under grävningarna men har varit nere där och hört. Och så har vi varit på museet och tittat på utställningarna och informationen som finns där. Och så lyssnade vi ju på ditt föredrag i höstas [...]. Det är intressant att få reda på resultaten i sig – men också intressant att det var bra resultat! Det är viktigt att det blir ett slut, cirkeln sluts, att man får veta även vad det blev av’et, att man får vara delaktig hela vägen.” (Dalby 7, 8).

Tabell 3: Sammanställning av intervjumaterial kring tema lokalhistoria.

Kulturmiljövård	Forskning	Bygder	
<p><i>Lst:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Beroende av inkommande ärenden. • Litet utrymme för egna initiativ. • Ambition att markägare/ boende ska sköta 'sina' kulturmiljöer. • Få kontroverser. • Kulturvärden dyker ofta upp som argument. • Ingen ambition hindra folk. • Upplever intresse för gångna tider, viss information behövs stundom. <p><i>Svo:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Arbeta med att göra människor uppmärksamma på historien omkring dem. • Leder till stärkt identitet. • Geografiska indelningar oftast pålagda ovanifrån, sällan tillkomna underifrån, men däremot anammas indelningarna 'under till'. • Arbetar oftast gentemot enskilda markägare. Kan innebära konsekvenser för lokalsamhället. • Tydligt arbetssätt. • Arbetar mycket med information och dylikt. • Få kontroverser. Kultur lättare motivera än natur. 	<p><i>VM:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Kommer ofta in tidigt i processen och får redogöra för boende om planer och projekt. • Saknar ofta tid till att förbereda/förankra jobb lokalt. • Blir det inga reaktioner blir det heller ingen dialog. • Använder media, hemsida m.m. för att sprida information om pågående arbeten. • Dock svårt tillgodose kunskapsförst då relativt lite är gjort. • Många är intresserade, även måna om att "göra rätt" vid markarbeten, husrenoveringar etc. <p><i>Enskild:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Har inte haft något val, folk har krävt att få veta: frågor och motfrågor, förfrågan om föredrag, guidning etc. • Haft som mål att förankra lokalt, ofta använt folk från bygder efter studiecirkel. • Markägare olika, kan ha varit oroliga innan information, men aldrig nekat grävning. • "Informationströskel" för att inse värde av äldre lämningar. 	<p><i>Rudskoga:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Blir berörd av KMV så snart man äger skog. Information och skötsel genom skogsbruksplan. • Information viktig, annars lätt bli skeptisk till om det lönar sig. • Någon kontrovers, obbyggd skogskörväg p.g.a. fornlämningsområde. • Natur och kultur lika värda att bevara. Upplever dock vissa kollisioner mellan natur- och kulturvård. • Insikt om att historien nått ända hit. • Lättskött med bete. Lite extrajobb men värt besväret. • Historia intressant, blir mer intresserad ju mer information man får. • Lokalhistorien måste finnas lättillgänglig. 	<p><i>Dalby:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • "Bra att det forskas, ingen annan skulle bry sig." • Lokalhistorieböcker m.m. populära hos folk, vill veta sitt ursprung. Man är hemmablind annars. • 'Urinvånarna' sitter inne med kunskap de inte vet är viktig. • Det mesta av det som gjorts utifrån har återförts till bygden, enstaka undantag. • Viss påverkan på processer. • Visst lokalt deltagande. • Viktigt återföra vunnit kunskap, viktigt med kommunikation. • Natur- och kulturvärden lika viktiga att bevara. • Vi inflyttade behöver komplettera med det vi inte fått med oss 'hemifrån'. • "Vi kan känna igen oss i finnarna, vi har ju också flyttat hit precis som de." • "Lokalhistoria är jätteviktigt", att visa hänsyn till gångna generationers arbete.

Ett problem i sammanhanget kan vara att det ibland saknas fördjupad, samlad information om olika företeelser.

”[...] när de väl får den informationen så blir de så väldigt intresserade, så ska de ha färdigt [...] ’vart kan jag läsa om det här?’ Och helt plötsligt så inser man då att det är väldigt lite gjort kring väldigt mycket [...] alla vill ha reda på exakt vad som har hänt just där de bor” (VM 2).

Det krävs extra information för att få förståelse för tidsskikt som ligger före torpens tillkomst och de i tid näraliggande lämningarna.

”Spelar åldern på lämningarna någon roll?”

”Man har etablerat en mannaminne-relation till dem [torpen], genom torpinventering, genom studier, trädning av namn, [...] det andra [...] om det är stenålder eller medeltid, det är ju [...] det tror jag inte folk tänker på så ofta. [...] Torpen är egentligen inte historia för dem, på det sättet [...] historien är nån annanstans [...] det de fått lära sig i skolan [...] nåt som händer nån annanstans. Lämningar som är äldre än torpen är ett sätt att inkorporera människor i det historiska skeendet, och placera historien där man själv bor. Men då är man bortom [...] mannaminnetiden” (Forskare 1).

”Man får jobba hårdare för att motivera en stensättning [järnåldersgrav] än ett torp [...] för torpet behövs inte samma argumentation. Det finns ett intresse och respekt för gångna generationer, men man måste börja med att kontextualisera odlingsröset” (Lst 3).

”[Tidsperioden] har betydelse för fantasin [...] människan har väl varit likadan alltid, men hur såg de ut förr?” (Dalby 1). ”Det är lika spännande om nåt hände på 1950-talet som på stenåldern. Det är lätt att relatera till människor för 50 år sen, men betydligt svårare att relatera till människor på stenåldern” (Dalby 5).

”Det är nog en delvis övergående period. Många värmlänningar idag har fortfarande en relation till landsbygden och det agrara. Men 1-2 generationer framåt bor de flesta i stan och har inte alls upplevt landsbygden. För dem blir torplämningarna lika anonyma som fornlämningarna, och man kommer att behöva förklara torpen på samma sätt som andra, idag diffusa lämningar” (Lst 1).

”Har historien en framtid hos er?”

”Det blir ju inte mindre [= färre kulturlämningar] [...] kommer fram nya hela tiden” (Rudskoga 2). ”Den har en säker framtid! [...] Det är inte helt klart att det som vi idag anser vara sant visar sig hålla i framtiden, det sker hela tiden en kunskapsutveckling” (Rudskoga 1). ”Förhoppningsvis kommer fler hit och forskar på det” (Rudskoga 4). ”Jo, det finns nog ett stort intresse för lokalhistorian, men det måste finnas lättillgängligt” (Dalby 6).

Lokala förhållanden och lokalhistoria framträder som viktiga aspekter för samtliga intressentgrupper. Det spelar mindre roll om det handlar om att vårda och bevara kulturminnen eller kulturmiljöer, om jag frågar inflyttare eller personer som har flera generationer av förankring till en plats, eller om det handlar om att utföra forskningsprojekt i ett område. Hemsidor, skrifter och liknande som finns på läns museet och Länsstyrelsen är efterfrågade och tillämpbara. Det är dock de personliga besöken ute i bygderna som ger den bästa effekten i ett initialskede av ett forskningsprojekt, en undersökning eller en vårdinsats. Viktigt är då att besöken föregås av relevant och tydlig information, och i rätt tid. Genom bra information ökas intresset för sådana kulturlämningar som annars upplevs som diffusa.

Genom skogsvårdsplaner och annat är Skogsstyrelsen kanske den myndighet som har mest direktkontakt med enskilda personer. Dess personal kan genom ett ”tydligt arbetssätt” (Svo 1) förmedla direktiv och önskemål om hänsyn gentemot kultur- och naturvärden till markägare och brukare. Även läns museets antikvarier arbetar utifrån en ambition att förmedla information om sitt arbete till människor på den plats där de för tillfället är sysselsatta. I mesta möjliga mån sprider man kännedom om sin närvaro och sina resultat via lokal- och regionalpress, lokalradio med mera (VM 2). För den enskilde forskaren är dock behovet större att kunna förankra sina arbeten lokalt, och även göra människor delaktiga i processen. I flera fall har lokalboende engagerats i de projekt som utförts. Efterfrågan på att delge information genom bland annat guidningar, föredrag med mera har oftast

upplevts som stor (Forskare 1). Länsstyrelsens arbete sker mer utifrån inkomna ärenden. Få projekt initieras av myndigheten själv. Den lokala förankringen varierar beroende på vad för slags ärende det gäller (Lst 2).

Vid intervjuerna framskyntar att lokalt baserade aktiviteter, såsom kurser, föredrag och fältvandringar, är effektiva åtgärder för att få ut kunskap och kännedom om forn- och kulturlämningar, om historiska skeenden och förhållanden samt om äldre hantverk och liknande. Genom att berättelserna tydligare kan illustreras genom karta, bilder, fältspår och aktivt görande blir kunskapsspridningen och genomslaget så mycket större än genom enbart publikationer, skrifter och liknande.

Åldern på en lämning påverkar inte intresset för den. Samtalen kring äldre tider berör lika mycket mannen som på 1940-talet skaffade en lastbil med kran för att köra bort sten (Rudskoga), hur länge man som barn på 1950-60-talen hade kortbyxor året om (Dalby), som den äldsta stenåldersboplatsen, graven eller stenyxan.

Kontakterna mellan myndigheterna och det lokala sker oftast mellan myndighet och individ. Såväl Skogsstyrelsen som Länsstyrelsen arbetar direkt gentemot enskilda markägare och inte mot ett lokalsamhälle. Undantaget kan vara kurser där flera personer från samma område har möjlighet att delta. Däremot ges sällan exempelvis rådgivning i större skala, även om det finns önskemål om sådant (Lst 3). Det uppges från myndigheternas sida att reaktionen från lokalsamhällena ofta uteblir eller är tämligen svag (Svo 1), att det upplevs som att folk i allmänhet förväntar sig att det främst är myndigheternas ansvar att omhänderta lämningar och historia (Lst), eller att det är en allmän trend i samhället att människor inte engagerar sig: ”[...] man skriver på sin höjd insändare i tidningarna och förväntar sig att någon annan ska agera” (VM 1).

Om odlingslämningar

Nyckelfrågorna i undersökningen handlar om odlingslämningar. Mina frågor till de intervjuade berör kännedom och värderingar av sådana, omhändertagande av dem och liknande (se tabell 4).

”Känner ni till några odlingslämningar i er bygd?”

”Man trodde ju inte alls på arkeologen när vi var ute i början, att nån skulle ha varit ute i det där och *brötat* [om odlingslämningar]. Först tyckte man det var helt vansinnigt, en stenhög i skogen var en grav och inget annat. Men ju mer man har hållit på har man fått en annan insikt, om odlingssätt och sånt. Många har fått upp ögonen för dem. [...] Vi har tittat mycket på dem vid bygdevandringarna. Det är svårt för nån idag att hävda att man inte hört talas om dem.” (Rudskoga 4). ”Det kommer fram så mycket vid bygdevandringarna, många har sett mer nu av bygden än förut” (Rudskoga 3).

”Är odlingslämningar värda att bevara i samma utsträckning som andra lämningar?”

”Hela sektorn kallas kulturmiljösektor, förr hette den kulturminnessektorn. Fortfarande heter dock lagen kulturminneslagen men den behandlar också bara objekt, som fornlämningar, byggnader och så vidare, den täcker inte miljöer” (Lst 1).

”Det blir roligare att leva om man har fått ’murkelögon’, man kan se saker i skogen, sammanhang, både natur och kultur, än bara träd och mark” (Dalby 2). ”Ja, det är jätteviktigt, för de [yngre odlingslämningar] berättar ju en historia! Det gör skogsvandringarna mycket trevligare.” (Dalby 8).

Det uttrycks också att det är trevligare när odlingslämningar i skogsmark betas, så det blir mjukare övergång mellan odlad mark och skog, (Rudskoga). Bästa sättet att hävda dessa marker är genom boskapsbete, och också det mest kostnadseffektiva (Rudskoga 2, 4).

”Det kostar lite mer än det smakar, men det är det värt” (Rudskoga 2). ”Ja, och så får man tillbaka det landskap som fanns en gång, som lämningarna härrör ifrån, man får en bättre syn på hur det såg ut” (Rudskoga 4).

Tabell 4: Sammanställning av intervjumaterial kring tema odlingslämningar.

Kulturmiljövård	Forskning	Bygder	
<p><i>Lst:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Styrmedel begränsas till skyddade objekt. Miljöer har saknat egentligt skydd i lag. Vissa lämningar dock skyddade genom biotopskydd – dock ej i skog. • Inget skydd om de ligger i skogsmark och inte är fornämningar, endast förslag. • Ökat samarbete med naturvård leder till bättre handlingslinjer. • Lst kan inte driva egna frågor, bara bedöma tillståndspliktiga ärenden. • Krävs bättre lagskydd, kunskapsunderlag och motivation för bättre skydd av andra typer av lämningar som idag saknar lagskydd. <p><i>Svo:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • En lämning som alla andra. • Ingen särskild strategi för dylika. • Innehåller både problem och potential. • Vissa områden kunde utgöra särskilda objekt med pedagogiska och vetenskapliga etc. värden <i>samt</i> ha lokalt stort landskapsvärde. 	<p><i>VM:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Liten kunskap om dem, hoppas på uppbyggnad. • Informationströskel. • Grav, boplats innehåller mer information. • Svårt med faser i landskapet – vilka är viktigast? Odlingslämningar hamnar i marginalen. • Helheter ofta förbisedda – beror mycket på uppdrag. • Värda att bevara men inte speciellt utvalda. <p><i>Enskild:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Svårhanterliga pga komplexitet. • Ingår i alla teman – odling viktig aspekt senaste millennier. • Dock inte mer speciella än andra lämningar. • Viktiga bevara i skog, säger mer om förändring. Pedagogiskt värde. • Överrepresentation av gravhögar. • Måste se från fall till fall. Förutsätter övergripande studium, representation. 	<p><i>Rudskoga:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Odlingslämningar påtagliga, många bor mitt i dem. • Ökat intresse efter mer information, ökad kunskap. • Intressanta som lämningar, väl värda att bevara. • Problem att inte kunna bygga på rösen med ny sten i dagens bruk. • Problem bruka åkrar med en massa stenrösen med dagens maskiner. • Intressanta som lämningar. • Väl värda att bevara men inte värt besväret om det blir för krångligt eller dyrt. • Påförd sten på gamla rösen förstör intrycket. • Problem bruka åkrar med en massa stenrösen med dagens maskiner. 	<p><i>Dalby:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Värdet av odlingslämningar beror på hur de kommuniceras. Gråa tabeller och otydliga kartor är "värdeöst". • "Om det inte syns är det helt ointressant." Behöver illustreras, berättas, guidas på plats. • Ålder i sig inte avgörande, lättare relatera till människor för 50 år sen. • Okynne förstöra med markberedning etc. • Mycket styrt utifrån av Lst och Svo, ett tag skulle folk bort och allt eldas upp, rivs, planteras igen. • Man jobbar upp 'murkelögon', gör livet mer intressant. • Viktiga för landskapets utseende (innehåll). • Aktsamhet oberoende av boende.

”Gäller det (bevarandet) även om det handlar om stora områden?”

”Ja, det är ju inte så trevligt. [...] Det blir besvärligt om det blir för stora områden” (Rudskoga 2).

”Det måste vara en rimlig balans, det får inte kosta vad som helst. Bevarande har vissa ekonomiska aspekter, blir det för stora inskränkningar i nyttjandemöjligheterna så måste staten gå in med t.ex. ersättning. Markägaren ska inte stå för hela bevarandekostnaden själv.” (Dalby 7).

Flera delar åsikten om odlingslämningarnas antikvariska status – att den är låg och förmodligen kommer så att vara framgent. Det tolkas dock som viss brist på kunskap hos myndigheter, forskare och allmänhet om vad odlingslämningar representerar.

”Är odlingslämningar intressanta?”

”Röjningsrösen kommer aldrig att bli någon kioskvältare!” (Forskare 1). ”Folk tänker nog inte på odlingslämningar. [...] ’Här har man odlat – jaha [...]?’” (VM 4). ”Odlingslämningar hamnar i marginalen” (VM 2).

”Odlingslämningen har både problem och potential. Den är svår att förklara, contextualisera, att avgränsa. Men den är också en spännande lämning som innehåller ’allt’. En svårflörtad lämning” (Svo 1).

”Det saknas dock utarbetade rutiner för undersökningar av odlingsrösen. Generellt ger de mindre kunskap eftersom de inte är konstruktioner som till exempel ett gravröse” (Lst 1). ”Det är också en lokaliseringsfråga – vi vet inte vart de finns” (Lst 3). ”Biotoper har inte blivit inventerade som fornlämningar är – lagstiftningen har ju inte funnits i mer än 15 år än...” (Lst 1).

”Här är en plats där man odlat förr i tiden? [*Ja.*] Det syns inget? [*Nej.*] Då är det helt ointressant! Det enda som skulle kunna få det att bli intressant vore om man kunde ha med en kunnig guide som visar platserna och berättar, annars kan man aldrig få ’murkelögon’” (Dalby 2). ”Jag tycker det är helt avgörande hur resultaten [av forskningsprojekt etc.] presenteras. Gråa tabeller och kartor med obegripliga förkortningar på är fullständigt värdelöst – om man får säga så” (Dalby 1).

”Odlingslämningar är intressanta som lämningar [...] väl värda att bevara” (Rudskoga). ”Inventeringar och sånt är intressanta – till och med av odlingslämningar [...] de berättar ju en historia!” (Dalby).

Odlingslämningar är något som alla intervjuade på ett eller annat sätt har kommit i kontakt med. Alla tillfrågade anser dem vara lika viktiga som andra forn- och kulturlämningar. Det krävs dock att mer information lämnas om dem. De har inte automatiskt samma informationsvärde om gångna tiders liv och leverne som exempelvis en boplats eller en grav. De kultur- miljövärdande myndigheterna har heller inga särskilda strategier för just odlingslämningar, oavsett om de är mer komplexa att hantera eller inte. Odlingslämningar riskerar därför – motsägelsefullt nog – att hamna i utkanten av ett forsknings- och bevarandeintresse.

Därtill varierar det lagskydd som olika slags lämningar har. Om en odlingslämning har bedömts vara en fornlämning, då skyddas den genom kulturminneslagen. Har den inte bedömts ha sådan status så kan den falla under biotopskyddet – dock inte om den ligger i skogsmark, utan enbart i öppen, odlad mark (Lst). Det enda myndigheterna kan göra i det läget är att komma med råd om hänsyn och förslag på hur en markägare eller exploitör borde eller skulle kunna gå tillväga (Lst; Svo).

En faktor i det sammanhanget är att det idag saknas tillräcklig kunskap om odlingslämningar från olika tider, både vad gäller komposition, karaktär och lokalisering (Lst; VM). För att odlingslämningar ska få ett ökat lagskydd krävs dels ökad kunskap, dels en motivation hos allmänheten att vilja bevara dem (Lst). Från forskarhåll hoppas man också på en regional kunskapsuppbyggnad kring odlingslämningar (VM 2).

En tonvikt på objektifiering är påtaglig inom traditionell svensk kultur- och naturvård. Den upplevs ibland av handläggare som problematisk. På en plats kan det finnas en mycket helhetlig miljö, som man anser vara ytterst skyddsvärd. Men genom skyddsmöjligheternas objektsorienterade upp-

byggnad finns inga tillämpbara lagskydd, och då faller ofta möjligheten till ökat skydd helt och hållet. Ett exempel som ges är Nynäs gård i Kristinehamns kommun. Gården var föremål för en byggnadsminnesutredning. På grund av den välbevarade totala miljön hade det varit önskvärt att kunna öka skyddet för helheten. Eftersom skyddsmöjligheter saknades, och huvudbyggnaden inte ansågs ha de extra kvaliteter som ett byggnadsminne borde ha, så föll möjligheten till skydd helt (VM 1, 2).

Om omhändertagande

Avslutningsfrågorna tar upp omhändertagande av odlingslämningar, huruvida intressenterna varit berörda av insatser av kulturmiljövård, om de finner det värt att bevara odlingslämningar, hur de ser på kulturmiljövård och så vidare (se tabell 5).

”Har ni blivit berörda av några kulturmiljövårdsinsatser?”

”Berörd blir du så fort du har skogsmark, det står i skogsbruksplanen vad som ska tas hänsyn till. Skogsvårdsstyrelsen har skickat ut till varje skogsägare vad han har på sina marker” (Rudskoga 1). ”Ska det vara ett hektar kring varje stolpe som sätts ut har jag snart ingen skog kvar!”, men tack vare relevant information om vad som gällde så mildrades farhågorna (Rudskoga 1).

”Bevarandevärda företeelser måste märkas ut i terrängen så man ser vad som ska aktas. Varför kunde inte inventerare m.fl. märka ut objekt på marken direkt när man är där? Vi skulle driva skog på ett skifte, men så fanns där en kulturlämning enligt kartorna. Det var villkorat att ta hänsyn till lämningen, så vi behövde veta var den var, men kunde inte hitta den, så vi fick ringa efter folk [på Lst] som kom ut. Det var då det visade sig att den var felmarkerad.” (Dalby 7).

”Deltagarundersökningar betonar förankring lite för mycket kontra deltagande. [...] Expertisnivån är svår att komma förbi. [...] Man har fått för sig att vi ska ha många såna [gravhögar] här för att det finns många i Stockholm. [...] Vad skulle hända om man strök fornminneslagen och byggde upp det från medborgarperspektiv?” (Forskare 1).

Tabell 5: Sammanställning av intervjumaterial kring omhändertagande.

Kulturmiljövård	Forskning	Bygder	
<p><i>Lst:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Grunduppfattning att Lst ska inspirera till att bevara, förvalta och skapa framtid. Visa på goda exempel. Vården är dock allas ansvar. • Långsiktighet viktig för att skapa förtroende. Utvärderingar viktiga, med kanske 25-30 års intervall. • Avvägningar mellan nytta, kulturvärde och samhällsekonomiska aspekter. • Strävan att få gammalt och nytt att harmoniera. Vissa åtgärder idag är reversibla (t.ex.: 3G-master). • Boende på landet men pendlar till stan. • Boende på landet och anknytning till torp ett nutidsfenomen. Borta om 2-3 generationer. • Estetik och ansändighet aspekter på brukande utan ekonomisk förtjänst. <p><i>Svo:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • I mångt och mycket en problematik Stad – Land, Natur – Kultur. Urbana medelklassens värderingar – vems landskap, vem avgör hur ska se ut etc. 	<p><i>VM:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Länsstyrelsen är den som måste ställa andra krav. • Aspekter lokalt på vem som får göra vad – långtidsboende kontra inflyttade. • Kulturvården ofta använda som argument för eller emot något projekt. • Många för oengagerade i samhället (såväl lokalt som i stort), förväntar sig att "andra" ska ta hand om olika frågor. <p><i>Enskild:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Fornlämningar hemma placeras historien hemma, inte kungar och årtal. • Folk gillar ofta kultur men ogillar natur. • Viktig åtskillnad lämningar i skog och skogliga lämningar. • Brukarstudier intressant. Deltagarperspektiv kan ge ökat intresse för torpen. • Expertisnivå svår komma förbi. Kanske annan fornminneslag med utgångspunkt ur medborgarperspektiv? 	<p><i>Rudskoga:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Historian har en säker framtid i bygden. • Hela tiden en kunskapsutveckling. • Hoppas på fler forskare. • Förutsätter att rätt information ges, så är det inga problem. • Kommer fram nya saker hela tiden. • Natur och kultur lika värda att bevara. Dock svårare ta hänsyn i skogsbruk till naturvärden, mer arealkrävande än t.ex. en torplämning. Större ekonomisk påkänning. 	<p><i>Dalby:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Historian har en framtid i Dalby, folk blir alltmer intresserade av sitt ursprung ju mer de bor i stan. • Skrothögen bakom skjulet viktig för historisk förståelse både nu och sen. • Störst landskapspåverkan före markberedning var när potatisen kom – alla stenar skulle bort. • Inventeringar m.m. intressanta för att göra historien tydlig. • Lokalboende besöker sätern och deltagit i föredragsserier m.m. • Undran om hur enstaka gubbar sitter nån annanstans och bestämmer historien. • Deltog i pilotprojekt för Skog & Historia, del av initiering. • Museet har blivit ett besöksmål för folk utifrån, få lokalboende. • Hade aldrig flyttat till en by i 'dalen', landet som lockar. • Rätt information före insatser, liksom under tiden och efter, viktiga.

En aspekt på odlingslämningars väl och ve är deras beroende av handläggares och antikvariars begränsningar i sina uppdrag och resurser och frågan om vem som ska göra vad. Läns museet får till exempel sina olika uppdrag från Länsstyrelsen. Med uppdragen följer en kravspecifikation på vad som ska göras och hur det ska göras. Därmed begränsas antikvariernas möjligheter att arbeta efter egna önskemål, exempelvis breddning av synsätt såsom att arbeta mer utifrån en helhetssyn på landskap. Så länge inte läns museet får resurser för en breddning, eller så länge inte krav ställs från bland andra Länsstyrelsen, har museets antikvarier liten eller ingen möjlighet att arbeta bredare (VM). Länsstyrelsens handläggare uppger å sin sida att de är låsta i sitt handlingsutrymme, att deras uppdrag är fastlagt av regering och riksdag, regleras i lagar och förordningar, och att de har små möjligheter att arbeta på andra sätt än de gör.

Dock finns ambitioner att bredda sina respektive arbetssätt, att skapa mer konkret samarbete mellan till exempel kultur- och naturvård (Lst). Till detta hör också efterfrågan: om ingen frågar efter aspekter, värderingar etc. utifrån något landskapsperspektiv, så är det heller ingen egentlig mening att lägga tid och pengar på det (Lst; VM).

Ett nytt sätt att skydda miljöer, helheter, framför enskilda objekt har kommit under det senaste decenniet och det är att inrätta kulturresevat. Detta ger Länsstyrelsen möjligheter att reglera hur ett område, en miljö, ska omhändertas och formas. Kulturresevatena kan på så sätt fungera som förebilder, som inspirationskällor för hur landskap kan skötas. Det finns även riksintressanta företeelser som inte fordrar lagskydd. Ett sådant exempel kan vara skogsfinska ortnamn; man behöver inte Länsstyrelsens tillstånd för att använda exempelvis svenska namn (Lst 1).

Det handlar också om hur kunskap inom olika kulturhistoriska fält byggs upp. Det är viktigt att återföra vunna kunskaper från forskning, inventering med mera till de beforskade, till dem som bor och lever i de trak-

ter som används som underlag för ökad kunskap. Ett intressant sätt är att som Skogsstyrelsen gjort i projektet Skog & Historia dels använda lokalboende som inventerare, dels att rutinmässigt återföra resultat till markägarna.

Det är också av intresse att koppla ett lokalt intresse för historia till en övergripande kulturmiljövård. Värderingar kan då jämföras. För detta behöver deltagarperspektiven och lekmannakunskaperna lyftas fram. Förankring handlar snarast om att övertyga människor om att man själv har rätt. Deltagande handlar om att mötas i en dialog.

Odlingslämningar som nutida betydelsebärare

Mitt syfte var att studera odlingslämningar som nutida betydelsebärare. Jag valde tre intressentperspektiv, representerade av lika många grupper: handläggare som ansvarar för riktlinjer och stöd för skötsel och bevarande av odlingslämningar (Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen), forskare och antikvarier som arbetar med odlingslämningar i en vardaglig forskningspraktik och antikvarisk praktik (personal på Värmlands Museum samt en enskild forskare), samt människor i två bygder (Dalby och Rudskoga), som bor och lever i nära anslutning till odlingslämningar.

Genom studien har jag kommit fram till en insikt, eller kanske snarare en hypotes, att odlingslämningar *som sådana* är tämligen intetsägande. Stenröset i skogen får inte någon egen status förrän det kontextualiseras utifrån sitt historiska sammanhang. På likartat sätt menar antikvarierna på läns museet och handläggarna på Länsstyrelsen, att odlingslämningarna hamnar lite i marginalen, just på grund av att de utgör komplexiteter i tid och rum och att det regionala kunskapsläget är lågt. Som framgick av ett

citat från Rudskoga trodde man först inte riktigt på att någon skulle ha odlat bland de där små stenhögarna inne i skogen. Sen, när dialogen kring odlingsrösen och de övergivna odlingsmarkerna tog fart, ledde det till att de kom att betraktas som minst lika intressanta som forngravar och stenåldersboplatser. Det finns således tämligen lite att säga om odlingslämningar som just *historiska objekt*, främst kanske på grund av ett lågt kunskapsläge. Undersökningen har dock visat att det finns mycket att diskutera utifrån odlingslämningar som *nutida betydelsebärare*.

Detta är en anledning till att denna studie kommit att handla om lokala rumsliga sammanhang, om tillägnelse och omhändertagande av historia och historiska spår i form av odlingslämningar, om frågor kring landskap. Innebörden i begreppet landskap hos de intervjuade omfattar allt från en scenisk, närmast målerisk innebörd, till en där omväxlande innehåll eller helhet betonas eller att det är något levande, en process. Med *helhet* avses i detta sammanhang de olika förutsättningar för mänsklig aktivitet under olika tider som finns på olika platser, men också historiska lämningar, flora och fauna samt inte minst boende, brukande människor.

För dem som bor och verkar i bygderna går vardagslandskapet – den nutida närmiljön, dagens lokala geografiska kontext – i praktiken inte att skilja från ett antikvariskt eller ett historiskt landskap. Det är i linje med de resultat som Anders Wästfelt lyfte fram från sin undersökning i Sötåsa (2004), liksom Marie Stenseke (2001) och Kristina Thorell (2005) i sina arbeten. Spår från alla tider existerar i nutid, och det är i en nutida praktik som människor har att förhålla sig till dem och omhänderta dem. Lokala insikter och kunskaper bör inkluderas i en beslutsprocess och inte betraktas som *missuppfattningar*, så som Petts och Brooks diskuterar (2005).

Intresset och engagemanget för historia – och inte minst för att tillägna sig nya kunskaper – är påtagligt hos intervjupersonerna i de tre intressentgrupperna. Det finns därför goda grunder för ett mer öppet arbetssätt, vilket

också framgår av Marie Stensekes (2001, s. 64ff, 68) och Kristina Thorells (2005, s. 98ff) arbeten. Ett viktigt redskap i en sån process blir framförallt kommunikation – dialog – något dubbelriktat, där ett ömsesidigt begripligt språk är en nyckelfaktor (se t.ex. Petts & Brooks 2005, s. 1053). Relevant information och information i rätt tid är också viktigt, något som efterlystes av de intervjuade i Dalby och Rudskoga. Detta har påpekats även i debattartikeln om odlingslämningar och skogsbruk (Gren & Ström 2001).

Riktigt intressant skulle det kunna bli om man gjorde på liknande sätt som Kristina Thorell redovisat (2005), att låta människor själva ta fram miljövärdesprogram för de egna bygderna. Det skulle kunna vara en väg till att stadfästa det konkreta intresset och tydligt få fram de lokala uppfattningarna. Det skulle även vara ett sätt att utmana experternas kunskap med lekmanakunskap, om inte annat för att den förra därigenom skulle kunna valideras och kvalitetssäkras (Petts och Brooke 2005).

En öppen dialog kring omhändertagande av historiska lämningar på lokalplanet förutsätter en ambition hos ansvariga myndigheter och andra aktörer att främja detta. En sådan ambition finns, som framgår av samtalen, i Värmlands län. En annan förutsättning är att det finns utrymme för sådan dialog i de direktiv och styrmedel som ges till länen från centralmyndigheten. Såväl läns museets antikvarier som Länsstyrelsens handläggare beskriver hur deras uppdrag styrs av olika givna direktiv och att eventuella ambitioner till utveckling av dialog därigenom begränsas.

Det finns vissa skillnader i synsätt mellan mina valda intressentgrupper. Landskap som begrepp förefaller mer diffust hos handläggare och antikvarier, medan det konkretiseras mer hos människorna i de båda bygderna och blir mer problematiserat hos forskaren. Länsstyrelsens handläggare arbetar sällan med lokalhistoria eftersom deras uppgift är en annan. Museets antikvarier arbetar alltid på ett lokalt plan men saknar oftast tid att förankra sina arbeten lokalt. Forskaren har inte sett det som ett val, eftersom människor

har krävt att få veta mer om pågående forskning. På lokalplanet finns ett stort intresse för historia, men där efterlyses mer och tydligare information, lättare tillgänglig. När det gäller odlingslämningar så finns ett stort lokalt intresse för sådana, men även där efterlyses mer och bättre information.

Dock är kunskapsläget lågt och museiantikvarierna betraktar odlingslämningar som svårhanterliga. De är också beroende av sina uppdrag från Länsstyrelsen, vilka i sin tur saknar riktlinjer för omhändertagande av komplexa helheter. Omhändertagandet är viktigt. Länsstyrelsen ser det som allas angelägenhet att förvalta och vårda, och på lokalplanet finns intresse för detta. Det som efterlyses är – återigen – mer och bättre information och mer forskning. Forskaren upplever ett stort intresse för historia och omhändertagande hos enskilda privatpersoner, men också att fler brukarstudier kring lokalt deltagande och medborgarperspektiv behöver göras.

Jag vill poängtera att min studie belyser åsikter och värderingar hos de personer jag samtalat med, vid det tillfälle jag gjorde intervjuerna. Andra intressentgrupper vid andra tillfällen, i andra områden, kunde exempelvis vara skogsägare, skogsbolag, eller markägare som bor på andra platser än där marken finns (fjärrägande; se Karlsson 2007). Alla olika intressenter och processer som är aktuella i ett område rör sig med olika synsätt och med ”tidsskalor i otakt” (Hägerstrand 1963). Det är knappast möjligt att beakta samtliga dessa i en planerings- eller beslutsprocess. Därtill ska läggas att central planering ofta har låg verkningsgrad om den bara utgår från sitt eget perspektiv (Andersson 1992).

Odlingslämningar som nutida betydelsebärare knyter samman dåtid och nutid liksom olika intressentgrupper. Det är därför på ett sätt förvånande att inte fler studier kring frågeställningar om odlingslämningar som betydelsebärare har gjorts i Sverige, där kulturlandskapsforskningen har lång tradition och där diskussioner om kulturarv, landskapsvård och landskapsteori ligger långt fram i forskningsfronten.

Avslutande kommentarer

Odlingslämningar har en viktig funktion som nutida betydelsebärare. Även om de är ”svårflörtade” och komplexa och kunskapsläget om dem är lågt, så värderas och uppskattas de av samtliga intressentgrupper, inklusive enskilda privatpersoner. Odlingslämningar ses ibland som hinder men mycket av problemen handlar uppenbarligen om kommunikation snarare än om aversion. Min studie har visat att det finns skillnader i synsätt på odlingslämningar mellan berörda intressentgrupper, men att dessa är både färre och andra än man kunde tro. Människorna i Dalby och Rudskoga värderar definitivt sina odlingslämningar och har ett intresse både av att veta mer om dem och att bevara dem till kommande generationer. Odlingslämningar inkorporeras exempelvis som tänkbara sevärdheter i lokala turismstrategier.

Min studie visar att det finns grund för att på ett mera konkret sätt inkludera sådana komplexa, arealtäckande kulturlämningar som odlingslämningar i de nationella och internationella vetenskapliga diskussionerna om betydelsebärarperspektiv, landskapsvård, kulturarv, demokrati och lokalt deltagande.

Ett mål med detta är att få olika intressentperspektiv att träffas i dialog – att mötas på fälten.

Referenser

Agerlid, G. (red.) 2002: *Hur kan skogsbruk och kulturmiljövård förenas? Konferens den 8 januari 2002*. Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien. Stockholm.

Andersson, L. 1992: Further Discussion of an Illustration of the Characteristics of Local Development in Marginal Areas. I Gade, O. (Ed.): *Spatial Dynamics of Highland and High Latitude Environments*. Volume 4, Summer 1992, Occasional Papers in Geography and Planning, Pp 10-23. Dept of Geography and Planning, Appalachian State University, Boone, North Carolina.

Aronsson, P. 2005: *Historiebruk – att använda det förflutna*. Studentlitteratur. Lund.

- Bladh, G. 1995: *Finnskogens landskap och människor under fyra sekler. En studie av natur och samhälle i förändring*. Forskningsrapport 95:11. Högskolan i Karlstad.
- Braunerhielm, L. 2006: *Plats för kulturarv och turism. Grythyttan – en fallstudie av upplevelser, värderingar och intressen*. Karlstad University Studies 2006:12. Karlstads universitet.
- Börjeson, L. 1998: *Landscape, land use and land tenure in Mama Issara, Tanzania. Mapping a "traditional" intensive farming system*. Minor Field Studies No 47. Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala.
- Börjeson, L. 2003: Att lyssna till landskapet. I Jansson, U. (red.): *Med landskapet i centrum. Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, 119. Stockholm.
- Börjeson, L. 2004: *A history under siege. Intensive agriculture in the Mbulu Highlands, Tanzania, 19th century to the present*. Studies in Human Geography 12. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet.
- Emanuelsson, M., Johansson, A., Nilsson, S., Pettersson, S. & Svensson, E. 2003: *Settlement, shieling and landscape. The local history of a forest hamlet*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Gren, L. 1997: *Fossil åkermark. Äldre tiders jordbruk – spåren i landskapet och de historiska sammanhangen*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Gren, L. & Ström, Å. 2001: *Urspårad diskussion om skogens kulturmiljö*. Artikelmanus till Skogseko 2001-11-13.
- Götlind, A. & Kåks, H. 2004: *Konsten att skriva mikrohistoria*. Natur och Kultur. Stockholm.
- Hannerberg, D. 1971: *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker, skörd och boskap*. Bonnier. Stockholm.
- Helmfrid, S. 1962: *Östergötland "Västanstång" Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, 140. Stockholm.
- Hillbur, P. 1998: *The Knowledge Arena. Approaching Agroforestry and Competing Knowledge Systems – a Challenge for Agricultural Extension*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner. Avhandlingar 136. Lund University Press. Lund.
- Hyenstrand, Å. 1988: Värmland i den arkeologiska världen. I Hillgren, A. (red.): *Ditt Värmland. Kulturmiljöprogram för Värmland och värmlänningar*. Länsstyrelsen i Värmlands län.
- Hägerstrand, T. 1963: *Vidare mot stadslandskapet*. Svenska Stadsförbundets tidskrift nr 9, s. 386-393. [Ur Carlestam, G. & Sollbe, B. (red.) 1991: *Om tidens vidd och tingens ordning. Texter av Torsten Hägerstrand*. Byggforskningsrådet. Stockholm.]
- Jansson, U. 1998: *Odlingsystem i Vänerområdet. En studie av tidigmodernt jordbruk i Västsverige*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, 103. Stockholm.

- Johansson, A., Nilsson, S., Pettersson, S. & Svensson, E. 1997: *Bebyggelse och säterdrift i norra Värmland 1995-1996 – en förstudie*. Samhällsvetenskap. Arbetsrapport 1997:17. Högskolan i Karlstad.
- Karlsson, S. 2007: *Att äga rum. En undersökning av skogsägande och lokal utveckling i tre värmländska församlingar*. Karlstad University Studies 2007: 21. Karlstads universitet. Karlstad.
- Lindquist, S.-O. 1968: *Det förhistoriska kulturlandskapet i östra Östergötland*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, B 11. Stockholm.
- Lindquist, S.-O. 1974: *The development of the agrarian landscape on Gotland during the early iron age*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, B 31. Stockholm.
- Lowenthal, David 2004: *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Luz, F. 2000: *Participatory landscape ecology: a basis for acceptance and implementation*. Landscape and Urban Planning. Vol. 50, s. 157-166.
- Magnusson, G. 1992: *Kristinehamn – den äldsta historien*. Kristinehamns kommun.
- Malm, C. 2003: *Långt ifrån och nära – några tankar om landskap, text och tolkning*. I Jansson, U. (red.): *Med landskapet i centrum. Kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, 119. Stockholm.
- Mascher, C. 1993: *Förhistoriska markindelningar och röjningsröseområden i Västsve- riges skogsbygder*. Kulturgeografiskt seminarium 2/93. Kulturgeografiska institutionen. Stockholms universitet.
- Nilsson, S. 1996a: *Bänteby*. Opublicerad B-uppsats. Stockholm.
- Nilsson, S. 1996b: *Bondemyten och byfrågan*. Opublicerad C-uppsats. Stockholm.
- Nilsson, S. 2003: *”Röse, sträng och fåra” Om odlingslämningar i Värmland och deras komplexitet i arkiv och landskap – ett försök till kronologisk och funktionell skiktning*. Gruppen för regionalvetenskaplig forskning (GRF). Arbetsrapport 2003:6. Karlstads universitet.
- Olausson, P. 1997: Inledning. I Olausson, P. (red.): *Att se det stora i det lilla. Rapport från en kontaktkonferens i lokalhistoria i Karlstad 14-15 mars 1996*. Historia. Samhällsvetenskap. Arbetsrapport 97:9. Högskolan i Karlstad.
- Petersson, M. 2006: *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland undre yngre bronsålder och äldre järnålder*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, och Uppsala universitet.
- Petts, J. & Brooks, C. 2005: *Expert conceptualisations of the role of lay knowledge in environmental decisionmaking: challenges for deliberative democracy*. I: Environment and Planning A. Volume 28, s. 1045-1059.

Sandell, K. 2005: *Access, Tourism and Democracy: A Conceptual Framework and the Non-establishment of a Proposed National Park in Sweden*. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism. Vol. 5, No 1.

SFS 1979:429 – www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1979:429 – Riksdagen, Svensk författningssamling (SFS), Skogsvårdslagen; 071024

Stenseke, M. 2001: *Landskapets värden. Lokala perspektiv och centrala utgångspunkter*. Choros 2001:1. Kulturgeografiska institutionen. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Göteborg.

Svensson, E. 1998: *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21. Lund.

Thorell, K. 2005: *Bevarandeplanering i landsbygdens landskap. Vägar mot förankring i det lokala*. Choros 2005:1. Kulturgeografiska institutionen. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Göteborg.

Vestbö-Franzén, Aa. 2004: *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland ca 1550-1700*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, 132. Stockholm.

Wibeck, V. 2000: *Fokusgrupper. Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Studentlitteratur. Lund.

Widgren, M. 1983: *Settlement and farming systems in the early Iron age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden*. Stockholm Studies in Human Geography 3. Stockholm.

Wästfelt, A. 2004: *Landskapets förvandlingsförlopp*. I Westfält, A. 2004: *Continuous landscapes in finite space. Making sense of satellite images in social science*. Hugo förlag. Stockholm.

Tack till Sven-Erik Karlsson och Gunilla Lönnbring på ämnet Sociologi, Karlstads universitet, för all hjälp med design av fokusgruppstudien!

Tack till Lennart Andersson och Gabriel Bladh på ämnet Kulturgeografi och turism, Karlstads universitet, för assistans med design av studien och synpunkter på texten!

Stort tack till alla er som ställde upp för intervjuer och samtal!

*

Stefan Nilsson, Avdelningen för geografi och turism, Karlstads universitet,
651 88 Karlstad. E-post: stefan.nilsson@arstuga.se

